

[2023] 2 एस. सी. आर. 411

दिल्ली विकास प्राधिकरण वि.

गगन सिंग आणि इतर

(2023 चे दिवाणी अपील No.943)

फेब्रुवारी 17, २०२३

[एम. आर. शाह, सी. टी. रविकुमार आणि संजय करोल जे.]

भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसानभरपाई आणि पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा, 2013-कलम 24 (2)-भूमि संपादन कायदा, 1894-उच्च न्यायालयाने पुणे महानगरपालिकेतील सी. सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयावर भर दिला आणि अत्र. वि. हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतरांनी असे घोषित केले की, 1894 च्या कायद्यांतर्गत कलाम 24 (2) नुसार सुरू करण्यात आलेली अधिग्रहणाची कार्यवाही यू/एस अंतर्गत कालबाह्य झाली आहे असे मानले जाते.-अपीलवर, असे म्हटले गेले: पुणे महानगरपालिकेच्या खटल्यातील निर्णय इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर या खटल्यातील घटनापीठाने रद्दबातल ठरवला आहे-सध्याच्या खटल्यात उच्च न्यायालयाने नोंदवलेल्या निष्कर्षानुसारही संबंधित जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेण्यात आला होता. -आक्षेपार्ह निकाल बाजूला ठेवला.

इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर. (2020) 8 एस. सी. सी.

129: [2020] 3 एस. सी. आर. 1-फॉलो.

पुणे महानगरपालिका आणि अत्र. विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर.

(2014) 3 एस. सी. सी 183: [2014] एफ 1 एस. सी. आर. 783-संदर्भित.

खटला कायदा संदर्भ

(2014) 3 एस. सी. सी 183

फेटाळले गेले

परिच्छेद 2

[2020] 3 एससीआर 1

अनुसरण केले

परिच्छेद 3

नागरी अपील न्यायाधिकरण: 2023 चे दिवाणी अपील-943.

2015 च्या रिट याचिका . (सी) क्र.3164 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या

दिनांकित 24.01.2017 च्या निकाल आणि आदेशावरून

मनिका त्रिपाठी, आशुतोष कौशिक, मनीष वशिष्ठ, याचिकाकर्त्यासाठी वकील

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय एम. आर. शाह, न्या. यांनी दिला.

1. 2015 च्या याचिका (दिवाणी) क्रमांक 3164 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाने संमत केलेल्या २४/०१/२०१७ या तारखेच्या आक्षेपार्ह निर्णयामुळे आणि आदेशामुळे व्यथित आणि असमाधानी वाटल्यामुळे, ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने प्रतिवादी क्र.१ -मूळ रिट याचिकाकर्ते यांची याचिका मंजूर करून असे घोषित केले कि भूमि संपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसान भरपाई आणि पारदर्शकता कायदा, 2013 (यापुढे 'कायदा 2013' म्हणून संदर्भित) च्या कलम 24 (2) अंतर्गत संबंधित जमिनीच्या

संदर्भात केलेले अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे, त्यामुळे दिल्ली विकास प्राधिकरणाने सध्याच्या अपीलाला दाखल केले आहे.

2. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशावरून आणि उच्च न्यायालयाने परिच्छेद 3 मध्ये नोंदवलेल्या निष्कर्षानुसारही, त्या जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा मान्यतेने 16.07.2007 वर घेण्यात आला होता. मात्र, त्यानंतर या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून पुणे महानगरपालिका आणि अन्य यांच्या बाबतीत. वि. हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतरांनी (2014) 3 एस. सी. सी. 183 मध्ये अहवाल दिला आणि मूळ याचिकाकर्त्याला नुकसानभरपाई दिली गेली नाही या आधारावर, उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे.

2.1 या टप्प्यावर, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की पूर्वीचा निर्णय पुणे महानगरपालिका आणि इतर च्या प्रकरणा मध्ये , ज्यावर उच्च न्यायालयाने भरवसा ठेवला आहे, तो न्याय निर्णय या न्यायालयाच्या घटनापीठाने इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर (2020) 8 एस. सी. सी. 129 या प्रकरणात फेटाळून लावले आहे. या निर्णयात विशेषतः असे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे आणि असे म्हटले गेले आहे की एकदा ताबा घेतला की 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अंतर्गत तो कालबाह्य झाल्याचे मानले जाणार नाही.

या न्यायालयाच्या घटनापीठाने परिच्छेद 365 आणि 366 मध्ये असे निरीक्षण नोंदवले आहे आणि असे म्हटले आहे:-

"365. परिणामी, पुणे महानगरपालिकेत हा निर्णय घेण्यात आला. [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 सी. सी. 183] याद्वारे रद्द करण्यात आले आहे आणि इतर सर्व निर्णय ज्यामध्ये पुणे महानगरपालिका . [पुणे महानगरपालिका विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी, (2014) 3 विरुद्ध सी. सी. 183] प्रकरणाचा आधार घेतला आहे, तेही रद्द करण्यात आले आहेत. श्री बालाजी नगर निवासी संस्थेचा [श्री बालाजी नगर निवासी संस्था विरुद्ध टी. एन. राज्य, (2015) 3 विरुद्ध सी. सी. 353] हा निर्णय आहे. हा चांगला कायदा आहे असे म्हणता येणार नाही, तो फेटाळला जातो आणि त्यानंतरचे इतर निर्णयही फेटाळले जातात. इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध शैलेंद्र [(2018) 3 विरुद्ध सी. सी. 412] या प्रकरणात, कलम 24 (2) च्या तरतुदीशी संबंधित पैलू आणि 'किंवा' हे 'ना' किंवा 'आणि' म्हणून वाचावे लागेल की नाही हे विचारार्थ ठेवण्यात आले नव्हते. त्यामुळे सध्याच्या निकालातील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर तो निर्णयही लागू होऊ शकत नाही.

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अशा बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार

नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायदानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायदानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली

कार्यवाही पुन्हा सुरु होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

3. इंदूर विकास प्राधिकरणाच्या (वर नमूद केलेल्या) प्रकरणात या न्यायालयाने घालून दिलेला कायदा लक्षात घेता आणि त्याच बाबी या प्रकरणातील तथ्यांना लागू करताना, उच्च न्यायालयाने दिलेला विवादित निकाल आणि संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण कालबाह्य झाल्याचे घोषित करणारा आदेश टिकून राहू शकत नाही. परिणामी, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश रद्द करण्यास आणि रद्द बातल करण्यास पात्र आहे.

3. 1 वरील बाबी लक्षात घेऊन आणि वर नमूद केलेल्या कारणांमुळे, संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण कालबाह्य झाल्याचे घोषित करणारा उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश याद्वारे रद्द केला जातो आणि रद्द बातल केला जातो.

प्रतिवादीने सादर केलेली मूळ रिट याचिका-उच्च न्यायालयासमोर दाखल केलेली मूळ रिट याचिका फेटाळली जाते.

सध्याच्या अपील मंजूर करण्यात येत आहे. खर्चाबद्दल आदेश नाही.

दिव्या पांडे

अपील मंजूर.

(साहाय्य : अभिषेक प्रताप सिंह , LCRA)

अस्वीकरण –

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.